

DOI No: <http://dx.doi.org/10.14225/Joh1160>

Geliş Tarihi: 21.11.2017

Kabul Tarihi: 23.12.2017

İLLET-İ CÜZZAM: “OSMANLI DAĞILMA DÖNEMİ”

Meriç AYBAR*

Öz

Cüzzam, tarihin en eski sayfalarının önemli bölümünü meşgul eden, insanı fiziki ve psikolojik yönden olumsuz etkileyen bir iletir. Bu hastalığın kesin olarak ne zaman çıktığı bilinmemekle birlikte bütün dünya genelinde yayılma sahası bulmuş bir hastalıktır. Bu hastalıktan etkilenen devletlerden biriside Osmanlı olmuştur. Hemen hemen her döneminde bu hastalıkla uğraşmak zorunda kalan Osmanlı bu illet ile mücadele etmek için bazı tedbirler almış ve tedavi yolları denemiştir. Bu çalışmada Osmanlı'nın 19. yüzyılında ve 20. yüzyılının başlarında cüzzam hastalığını konu almaktadır. Bu yüzyılda cüzzam nerelerde yayılma göstermiştir, varsa vakaların sayısı ne kadardır ve alınan tedbirler ile varsa tedavi yöntemleri neler olmuştur, topluma ve devlete etkileri nelerdir bu çalışmada incelemeye çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: *Cüzzam, Osmanlı, 19. Yüzyıl, Salgın Hastalık.*

Leprosy: “Ottoman Disintegration Period”

Abstract

Leprosy is an illness that occupies a significant portion of the earliest pages of history and affects the person negatively from the physical and psychological side.. Although it is not known exactly when this disease developed, it is a disease spreading all over the World. One of the affected states was Ottoman. The Ottomans, who had to deal with this disease in almost every period, took some precautions to combat this disease and tried ways of treatment. This study deals with the leprosy in the 19th century and early 20th century of the Ottoman Empire. In this century, where did the leprosy spread, how many cases were there, and what measures have been taken, what

---

* Dr. Öğr. Üyesi, Erzincan Üniversitesi Tarih Bölümü.

measures have been taken, what are the effects of collecting and the state, and what will we try to study in this study.

Keywords: *Leprosy, Ottoman, 19th Century, Epidemic disease.*

Giriş

Genel olarak insan sağlığının korunması ve bu alanda ortaya çıkan bozuklukların giderilmesi ile uğraşan tıp faaliyetlerinin nasıl başladığı hususunda ileri sürülenler, bilim tarihinin belki de en renkli konularından birisidir. İlk insandan itibaren sevk-i tabî ile ortaya çıkan bir tecrübeler yığınının zamanla gelenek haline geldiği ve tıbbın temellerini oluşturduğu hemen hemen tartışmasız kabul edilen noktalardan birisidir. Bu sevk-i tabîilerin ilahi menşeli olduğu veya peygamberler kültürü ile teyit edildiği düşüncesi de pek eski zamanlardan beri mevcuttur (Öztürk, 2013:35).

Mesela Hipokrates her hekim için sevilen bir baba olmuştur. Homeopatlar öğretilerinin kökenlerini Hipokrates okulunun metinlerinde bulurlar (Bynum, 2008:17). Osmanlı Devleti ise geçmişten gelen her türlü bilgiyi kendi geleneksel bilgisinde eriterek yeni yöntemler keşfeden devletler sıralamasında ilk sırada yer alır.

Osmanlı Devleti kuruluşundan kısa bir süre sonra geniş alanlara hükmeden büyük bir cihan devleti haline dönüşmüştür. Sınırların genişlemesi devletin sorumluluk sahasının da genişlemesine neden olmuştur. En kısa tabiriyle devlet halkının her ihtiyacına bakmakla yükümlü bir güçtür. Modern devlet iktidarını daha öncekilerden ayıran en önemli özellik, bireylerin gündelik ve sosyal hayatlarına daha fazla müdahil olmasıdır (Özekmekçi, 2012:84).

Modern öncesi dönemde pek çok devlette olduğu gibi bir dini monarşi olan Osmanlı Devleti'nde de sağlık hizmetleri bir tür sosyal ve dini yapılanmalar bütünü olan vakıflar sayesinde yürütülüyordu. Darüşşifalar ve Bimarhaneler diğer İslam toplumlarında olduğu gibi Osmanlı'da da kurumlaşmış sağlık müesseseleriydi. Bu yapılar teoride tüm halkın kullanımına açık kurumlar olmakla birlikte, pratikte durum bundan farklıydı. Zira her şehir de bir Darüşşifa yahut Bimarhane bulunmadığı gibi, şehir merkezinde bu yapılar bulunsa bile insanların buralara ulaşması kolay değildi (Kurt, Yaşayanlar, 2017:4).

Bu anlamda Osmanlı Devleti ancak 19. yüzyılda modern iktidarın gereklerini yerine getirmeye çalışan bir görüntü içerisinde halk ile iç içe bir yönetim anlayışı uygulamaya çalışmıştır. Devletin sınırlarının genişlemesi ve coğrafya olarak yeni ülkelere komşu olunması beraberinde sorunları da

getirmiştir. Bu sorunları sadece savaş ya da barış türü siyasi noktalarda görmek doğru değildir. Zira gerek sınır ülkelerle gerekse de diğer ülkelerle yapılan ticaretler de beraberinde dönemin en sıkıntılı hastalıklarından bazılarının devlet-i aliyye sınırlarına ulaşmasına zemin hazırlamıştır. Frengi, Veba, Sıtma, Cüzzam gibi hastalıklar bunlar içerisinde sayılabilir.

Osmanlı Devleti tarihinin her döneminde salgın hastalıklarla mücadele etmek zorunda kalmış, bu durum da Osmanlıyı bu konuda tecrübeli bir devlet haline dönüştürmüştür. 19. yüzyıl öncesi Osmanlı Devletinin mücadele ettiği bazı salgınlar ise şu şekilde idi; 1743-1744 arası şiddetli veba salgını, 1744-1745 arası yine Şam ve çevresinde veba salgını, 1754-1755 arası şiddetli çiçek salgını ve 1760 veba salgını (Panzac, 2017: 5). Özellikle 19. yüzyıl çağın teknolojik imkânları dâhilinde çeşitli ilaç ve tedavi yöntemleriyle salgın hastalıklarla yoğun mücadele edilen dönem olmuştur. Aynı zamanda 19. yüzyıl Osmanlı Devleti’nde modern tıbbın gelişmesi ve hastahanelerin modernleşmesi çağıdır (İhsanoğlu, 1999:6).

Bu çalışmamızda da bahsi geçen yüzyılda cüzzam hastalığı incelenmiş olup cüzzamın Osmanlı Devleti üzerindeki etkileri, devletin bu hastalıkla mücadele azmi ve bu hastalık nedeniyle dış devletlerle olan ilişkilerinin boyutları incelenerek analiz edilecektir. Çalışmayı yürütürken ana kaynağımız arşiv dokümanları olacaktır. Ancak bunun yanında diğer bilimsel kaynaklardan da faydalanılacaktır.

Cüzzam, Tarihi Seyri ve Osmanlı’da Ortaya Çıkışı

Arapça’ da “elin kesilmesi, parmakların düşmesi” anlamına gelen “cezem” kökünden türetilen cüzam kelimesi, özellikle bulaşıcı lepra vakalarında ortaya çıkan ciddi şekil bozukluklarını ifade eder ve Türkçe ’de daha çok cüzzam şeklinde söylenir. Aynı kökten türeyen meczum ise “cüzzamlı, kötürüm hale gelmiş, parmakları ve burnu düşmüş kimse” demektir (Palalı, 1993:150).

Cüzzam, cinsel yolla, yenilen yiyecekler ve cüzzamlı biri ile temas yoluyla yayılırdı. Yüzü buruşan, kolları ve bacakları çürüten cüzzamlılar, aileleri tarafından da terkedilirdi. Cüzzam, yaralar, lekeler şişlikler ve birçok fiziksel belirti ile başlar, belirtileri hemen fark edilmezdi. Hastalık mikrobu alındıktan 2-7 yıl sonra belirtiler ortaya çıkar. Hastalığın kuluçka süresi iki yıldan yirmi yıla kadar çıkabilir. Hastalık başta, hafif eklem ağrıları ve soluk bir ten şeklinde kendini belli eder. Hastalığın ilerlemesiyle hastanın burnu parça parça düşmeye başlar. Dudakları ve dili şişer, kaşları ve saçları dökülür, yüzü

aslan derisi gibi buruşuk bir hale gelir. Konuşması boğuk ve fısıltılı bir şekle dönüşür. Bakışları anlamını yitirir ve sabitleşir. Cüzzamlılar, zamanla deri ve kaslarındaki tüm hisleri kaybederler, el ve ayaklarını kullanamayacak kadar his kaybına uğrarlar. Cüzzamlı hasta, bu şartlar altında bile on yıl kadar yaşayabilir (Sarıköse, 2013:46). Eğer cüzzamlı hastalara geç tanı konulursa ya da doğru tedavi edilmezlerse, hastalığın seyri sırasında çevresel (periferik) sinir dokusunda oluşan yıkıma bağlı olarak özellikle el, ayak ve gözde bazı şekil bozuklukları ve sakatlıkları ortaya çıkabilir. Zamanında tanı konularak etkin tedavi gören hastalarda sakatlık olmaz (Beratlı, 2013:13).

Cüzzam hastalığı seyir açısından çok eski bir hastalık olsa da tanımlanması son derece yenidir. Cüzzam hastalığı ilk olarak 1876 yılında Norveçli bilim insanı Armaur Hansen tarafından tanımlanmıştır. Bu nedenle hastalığa sebep olan mycobacterium laprae basili aynı zamanda Hansen basili olarak anılmaktadır. “Lepra” ise Yunanca kökenli bir kelime olup, “kepekli/kabuklu” anlamındadır. Yıllarca üzerinde çalışılan çubuk biçimli basil, yeniden üretilmemektedir, ancak laboratuvar ortamında, bazı maymun türlerinde ve güney Amerika kökenli armadillo adı verilen hayvanın bedenine yerleştirilerek, cüzzam genomu tekrar elde edilebilmiştir. Basil doğal ortamda sadece farelerin tabanlarında yaşayabilmektedir. Bugün için cüzzam, insan konaklı, ölümcül olmayan, kronik seyirli, tedavi edilebilir enfeksiyonel bir hastalık olarak kabul edilmektedir (Uysal, 2013: 211). Hâlbuki eskiden cüzzamlı olmak, inanılan tehlikesi ve bulaşıcılığından dolayı son derece üzücü bir olay olarak telakki ediliyordu. Bu sebeple hastalığa yakalanmak bir tarafa, hiç kimse “cüzzamlı” ithamına da maruz kalmak istemezdi (Çetin, 138).

Cüzzamın Avrupa geçmişine baktığımız zaman Orta Çağın başlarına kadar uzanan mazisi olduğunu görebiliriz. Özellikle haçlı seferleri ile Avrupa’da miskinhanelerin sayısında büyük artışlar yaşanmış ve cüzzam hastalarının sayısı 19.000’e kadar ulaşmıştır (Foucault, 2017: 23). Özellikle Orta Çağın sonlarına doğru Avrupa genelinde atılan adımlar sayesinde cüzzam Avrupa için büyük bir sorun olmaktan çıkmış ve miskinhaneler farklı amaçlar için kullanılarak ekonomiye kazandırılmaya çalışılmıştır. Cüzzam hastalarının sayısı gittikçe azalsa da cüzzam Avrupa için küçük çapta problemler yaratmaya devam etmiştir. Avrupa cüzzamdan kurtulduğuna tam sevinememişken yeni bir hastalıkla çalkalanmaya başlamıştır. Bu hastalığın adı deliliktir. Bin yıllık korkular içinde cüzzamın yerine geçen bu yeni saplantının, tıpkı onun gibi, aslında açıkçası onunla akraba olan paylaşırma, kovma, arındırma tepkilerine

yol açabilmesi için, yaklaşık iki yüz yıl süren bir atalet döneminin geçmesi gerekmiştir (Foucault, 2017: 31).

Osmanlı Devletinde ilk ne zaman ortaya çıktığı ile ilgili kesin bir bilgi olmamakla birlikte kuruluş dönemine rastladığı kesindir. Zira Osmanlılar döneminde ilk cüzzamhane II. Murad tarafından Edirne’de yaptırılmış ve burası 1627 yılına kadar faaliyetini sürdürmüştür. En önemli Osmanlı cüzzamhanesi ise 1514’te Yavuz Sultan Selim zamanında yapılan ve 1927 yılına kadar hizmet verdikten sonra 1938’de tamamen yanan, Üsküdar-Kadıköy yolu üzerinde Karacaahmet Miskinler Tekkesidir. Bunlardan başka Bursa’da 1551’den 1817’ye kadar faaliyet gösteren bir cüzzamhane vardı (Palalı, 1993:152).

19. Yüzyılda bu illet hastalıklarla mücadele noktasında önemli bir mesafe kat edilmiş olsa da eskiden bu dönemdeki kadar teknolojik gelişme olmadığı için hastalığın tedavisinde farklı yöntemlerde denenmiştir. Bu yöntemlerden birisi ise kaplıca suları idi Evliya çelebi Bursa’da bulunan çekirge kaplıcası için suyu uyuz hastalığına ve cüzzam illetine faydalıdır tabirini kullanmıştır. Ayrıca suyundan kırk gün içen cüzzamlı kırk yıllık cüzzamdan Allah’ın izniyle kurtulur, saç, sakal ve kılları eskisi gibi yerine gelip nefesi Davudi bülend nefes olup nefis sahibi olup çoluk çocuğa karışa. Zira cüzzam ve miskinin kaşı ve kirpiği dökülüp nefesi ve nefsi bozulur şeklinde bir tespitte bulunmuştur (Balçioğullar, 2013:292).

Aslında Evliya Çelebi Seyahatnamesinde bu illet hastalığın tedavisinde alternatif tıp yöntemlerinin uygulandığını bize göstermektedir. Gerçekten de alternatif tıbbın tarihi modern eczanın ve tıbbın örgütlenip uzmanlık alanları yaratmalarıyla başlar (Sandoz, 2010:13).

Osmanlı’da 19. ve 20. Yüzyıllarda Cüzzama Müptela Hastaların Ülke Genelinde Yayılımı

Cüzzam bulaşıcı ve tedavisi bilinmeyen bir hastalık olduğu için müptelaları insanlardan uzak bulundurulurdu. Osmanlı Türkleri de hastalığı aynı surette tanıdılar ve hastaları aynı muameleye tabi tuttular. Onları tecrit etmek üzere hususi binalar yaptılar, beslenmeleri için vakıflar koydular. Civarda cüzzamlı kabul edecek kurum bulunmadığı takdirde bu gibi hastaları ya kendi evlerinde yahut köyün kenarında bir evde tecrit ettiler (Uludağ, 2010:76).

Osmanlı Devletinde bahsettiğimiz yüzyılda cüzzam illetiyle uğraşan yerlerin başında İstanbul gelmekteydi. Zira 1323 hicri (1905/1906 miladi) tarihli dahiliye nezareti başlıklı bir belgede Dersaadet’te köprü üzerinde bulunan

dilencilerin toplanıp bir kısmının Darülaceze'ye, cüzzamlı olanların Üsküdar Miskinler Dergahı'na yerleştirilmesi ve taşralı olanların memleketlerine gönderilip geri dönmelerine fırsat verilmemesi istenmektedir (BOA, DH.MKT./2609-110). Bu belgeden de anlaşılacağı üzere bu dönemde devletin merkezinde bu hastalıktan mustarip olanların bir kısmı dilencilik yapmakta bu durumda hastalığın iyice yayılmasına imkân vermektedir.

İstanbul'da bu hastalığa yakalananlar hemen hemen bütün Osmanlı unsurlarını kapsamaktaydı ve devlet bu durumda çözüm yollarını da detaylı düşünmekteydi. Hicri 1304 (Miladi 1886/1887) tarihli bir belgede Cüzzama yakalanan hastalar için Üsküdar'da bulunan yerin Müslümanlar için ayrıldığı belirtilmiş, ayrıca Hristiyan hastalar için de bir yere ihtiyaç duyulduğu belirtilmektedir. Bu nedenle Hidiviyet-i Mısriye tarafından inşa edilen okul, hastahane ve gurebahnenin saltanat-ı seniyyeye terki teklif olunmuş ve bu durum kabul edilerek derhal bu binaların ilgililere teslim edilmesi vurgulanmaktadır (BOA, DH. MKT./1443-105).

Bu hastalıktan etkilenen bir diğer yer İzmir olmuştur. Hicri 1311 (Miladi 1893/1894) tarihli bir belgede İzmir'de bulunan sıhhiye müfettiş umumiyesi Koçoni Efendi'nin gönderdiği telgrafnamede hastalığa yeni yakalanan bir kişinin ve daha önce yakalananlar içerisinde de iki kişinin vefat ettiği toplam vefat miktarının on kişiye ulaştığı belirtilmektedir. Ayrıca aynı belgede vapurlarla Klozomen Tahaffuzhanesi'ne 804 hüccacın getirildiği ve bunlardan da ikisinin vefat ettiği diğerlerinin de tedavilerin yapıldığı anlaşılmaktadır. Yine Koçoni Efendi tarafından daha sonra gönderilen diğer bir telgrafta ise vefat edenlerin sayısının 32 kişiye yükseldiği belirtilmektedir (BOA, A. MKT. UM. /445-83).

Bu illetten ülkede etkilenmeyen bölge neredeyse kalmamıştı. Zira Marmaris, Köyceğiz, Tavas kazalarında da bu hastalıktan etkilenen şahısların adedi arşiv belgelerinde sıralanmaktadır. Huzur-u Aliyye-i Hazret-i Sadaret Penahiye başlıklı ve Hicri 1307 tarihli bir belgede Köyceğiz kazasının Dikine, Kabaklar ve Karman karyelerinde 27 erkek ve 2 kadın, Marmaris kazasında 7 erkek, 2 kadın ve Tavas kazasında 4 erkek, 4 kadının ayrıca Karaburun nahiyesinde de 58 kişinin cüzzam illetine müptela oldukları belirtilmektedir (BOA, DH. MKT. /1733-129).

Hastalığın etkilediği yerlerden bir diğeri ise Erzurum vilayeti olmuştur. Hicri 1328 (Miladi 1910-1911) tarihli arşiv belgesinde Erzurum vilayet meclis iradesinin 68 numaralı mazbatasına cevaben cüzzam ve buna müptela olanların

tedavisi için Erzurum’a bir miskinhane inşasının mümkün olmadığı bu nedenle bu hastalığa tutulanların merkez gureba hastahanesinde bir yer tahsis edilerek orada tedavi edilmeleri belirtilmektedir (BOA, DH. UMVM / 95-1). Bu belgede her ne kadar da hastaların sayısından bahsedilmemiş olsa da merkeze yazı yazılıp yer tahsisi istenmesine vesile olabilecek kadar da azımsanamayacak miktarda olduğu aşikârdır.

19. Yüzyıla ait konu ile alakalı arşiv belgelerinde bu illetten mustarip yerlerin başında sayılabilecek hatta hakkında çok sayıda belge bulunan yer Kastamonu sancağıdır. Bu sancakla ilgili vakaları şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Hicri 1217 (Miladi 1802-1803) tarihli belgede Kastamonu’nun Daday kazası ahalisinden Hoca oğlu Hüseyin’in cüzzam illetine müptela olduğunun anlaşılması olmasından dolayı kendisinin karyesi haricinde münasip bir mahalde iskân edilmesi durumu Daday kadısına bildirilmektedir (BOA, C. SH. /23-110).

2. Hicri 1229 (Miladi 1814-1815) tarihli belgede Kastamonu’nun Elviran karyesi sakinlerinin karyelerinde Murtaza oğlu Ahmed’in cüzzam illetine müptela olduğundan dolayı kendisinin Kastamonu Cüzzam Hastanesi’ne nakledilmesini istedikleri görülmektedir (BOA, C. SH. 13-628).

3. Yine Hicri 1232 (Miladi 1817-1818) tarihli bir belgede Kastamonu’ya bağlı Azdavay kazasına tabi Himmet köyündeki bir cüzzamlının köy ahalisi tarafından istenmemesi üzerine bu durumun şer’i marifetiyle görülmesi hususunun istendiği görülmektedir (BOA, C. SH. 22-1052).

4. Hicri 1237 tarihli bir belgede ise Kastamonu’nun Azdabay kazasının Morluvad köyünde cüzzam hastalığına müptela olan ve evinden dışarı çıkmadığını belirten Ömer Oğlu Memiş’in ahali tarafından istenmeyip köyden çıkarılmak istediği anlaşılması üzerine durumun mahallinde kadı tarafından halledilmesi istenmektedir (BOA, C. SH. 13-628).

Ayrıca 19. Ve 20. Yüzyıllarda cüzzam illetine müptela kişilerin bulunduğu yerlerle ilgili arşiv kayıtları şu şekildedir:

1. Güney kazasının Çepni köyünde bir cüzzamlı vakasına rastlanmakta olup, bu kişinin köyün uzak bir yerinde, ahaliyle temas etmemek üzere ayrı bir halde oturması gerektiği belirtilmektedir (BOA, C. SH. 13-627).

2. Nablus kasabasında cüzzam illetine müptela bazı şahıslar tespit edildiği ve burada bu şahısların iâşe ve tedavi ihtiyaçlarının karşılanmasının mümkün olmayacağından bu şahısların Dersaadet Cüzzamhanesi’nde tedavi edilmeleri talep edilmektedir (BOA, DH. MKT. / 144—24).

3. İnebolu'da ortaya çıkan cüzzam hastalığı ile baş edilemediği ve bu hastalığın ortadan kaldırılması ve tedavi yöntemlerinin müzakere edilmesi için İnebolu Frengi Hastahanesi Tabibi Agop Efendi'nin İstanbul'a gönderilmesi kararlaştırılmıştır (BOA, DH. MKT. / 149-7).

4. Aslında yukarıda da belirttiğimiz üzere sadece bu illete tutulmak değil, illete tutulduğu iması bile insanlara zarar vermektedir. Bu durumun en güzel örneği Çankırı'da yaşanmıştır. Hicri 1255 (Miladi 1839-1840) tarihli bir belgede Çankırı kazasının Yakalı karyesi ahalisinden biri cüzzam illetine müpteladır denilerek köyden çıkarılmış ancak bu kişinin Hassa Hekimbaşı Mustafa tarafından tedavi edildiği ve böyle bir durumun bulunmadığı tespit edilerek iftiraya uğradığı tespit edilmiştir. Bu durumun derhal düzeltilmesi hususu istenmektedir (BOA, C. SH. / 24-1154).

5. Cüzzam illetinden etkilenen yerlerden biri de Kudüs olmuştur. Hicri 1295 (Miladi 1879) tarihli belgede Kudüs ve civarında cüzzam illetine yakalanan kişilerin işesi husussunda sorulan soruya cevaben bu kişilere Haseki Sultan İmaretinde tayinat dağıtımı yapıldığı belirtilmektedir (BOA, ŞD. / 2271-58).

6. Köyceğiz kazasının Dine karyesinde görülen Miskin (Cüzzam) illetinin tedavi edilmesi için gerekli sayıda doktorun bölgeye gönderilmesi ve bu doktorların masraflarının karşılanması gerekliliği belirtilmektedir (BOA, DH. MKT. / 1725-71).

7. Tabi cüzzam hastalığına bazen devlet ileri gelenlerinden de yakalananların olduğu arşiv belgelerinden anlaşılmaktadır. Bu kişilerden birisi de eski İstinaf Mavnacı Kethüdası Hüseyin Ağa'dır. Arşiv belgelerinden gördüğümüz kadarıyla bu kişi hakkında 1307 (1890) yılından 1309 yılına kadar yazışmalar yapılmaktadır. Cüzzam illetine yakalandığı tespit edilince Hüseyin Ağa'nın firar ettiği ve Üsküdar Miskinhanesine nakil edilmesi için polis tarafından arandığı anlaşılmaktadır. Ayrıca yine Hüseyin Ağa'nın zabita tarafından yakalanarak ev hapsine mahkûm edildiği ancak daha ağır durumda olmalarına rağmen bazı cüzzamlıların Cemiyet-i Tıbbiye tarafından serbest bırakıldığı, bu nedenle emsal teşkil ettirilerek Hüseyin Ağa'nın da serbest bırakılması gerekliliği arşiv belgelerinde Vurgulanmaktadır (BOA, MKT. / 1937-55).

8. Sivas'a bağlı Tenos kazası Pövernik köyünde cüzzam ve frengi hastalığına müptela şahısların tespit edilmesinden dolayı hastalığın etrafa sirayet

etmemesi için buraya doktor ve eczacı tayini konusu görüşülmüştür (BOA, DH. MKT. / 2406-104).

9. Cüzzam illetinin etkisi gösterdiği yerlerden birisi de Genç sancağı olmuştur. Arşiv belgelerinden anladığımıza göre burada yaşanan cüzzam hadiselerine rağmen bölgeye doktorlar gelmeyi reddetmektedirler. Bu nedenle talibi bulununca derhal doktor gönderileceği ve ayrıca belediye gelirlerinin düşük olması nedeniyle bölgeye bir aşı memuru gönderilemediği buraya gönderilecek doktorun bu işi de üstleneceği belgede vurgulanmaktadır (BOA, DH. MKT. / 521-22).

Cüzzam Hastalığı İçin Osmanlının Aldığı Yurtiçi ve Yurtdışı Tedbirler

Cüzzam, incelediğimiz dönemde sadece Osmanlı'nın değil Avrupa ve hatta dünyanın da ortak sorunu olduğunu elimizdeki belgelerden anlamaktayız. Bu hastalığın tedavisi ve ortadan kaldırılması için Almanya'nın Berlin ve Norveç'in Bergen şehirlerinde birer kongre düzenlendiği görülmektedir. Osmanlı arşivlerinde bu konularla ilgili çeşitli yazışmalar mevcuttur.

Berlin'de toplanan kongreye dünya genelinde çok büyük önem verilmiş özellikle hastalığın yoğun olarak görüldüğü ülkelere birer davetiye gönderilerek kongreye iştirak etmeleri önemle rica olunmuştur. Kongreye özel davet edilen devletlerden birisi de Osmanlı Devleti olmuştur. Bunun üzerine toplanan Osmanlı Sıhhiye heyeti bu kongreye gönderilmek üzere iki isim üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu isimler Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane Muallimi Miralay Haydar Bey ile yine Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane muallimi ve bu hastalık alanında mütehassıs olan Doktor Fon Dornig'tir.

Yapılan görüşmeler sonucu Miralay Haydar Bey (BOA, BEO / 981-73538) ve Doktor Fon Dornig'in (BOA, İ. HUS. /55-83) öncülüğünde bir heyetin gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Ayrıca Berlin'e gönderilecek bu kişilerin masraf ve harcırahlarının ödenmesi kararlaştırılmıştır (BOA, İ. AS. / 22-2). Yine bu konu ile ilgili Hicri 1315 (Miladi (1897-1898) tarihli bir belgede Berlin'deki kongreye gönderilen Miralay Haydar Bey ve iki arkadaşının Berlin'e ulaştıkları ve burada İmparator tarafından kabul edildikleri belirtilmektedir (BOA, Y. A. HUS. /378-88).

Cüzzam ve tedavi yolları için Norveç'in Bergen şehrinde bir konferans düzenlendiği ve Osmanlı Devletinin de bu konferansa davet edildiği görülmektedir. Bu konu ile ilgili 1327 tarihli bir belgede Bergen şehrinde

Norveç kralının himayesinde toplanacak olan cüzzam konulu konferansa hükümet-i seniyyece iştirak olunması ve 1897 senesinden beri bu hastalıkla ilgili ülkemizde alınan tedbirlerin neticelerinin bu konferansta bir rapor şeklinde sunulması görüşülmüştür (BOA, DH. MKT. /2869-93).

Norveç'e gönderilecek kişi konusunda da arşiv belgelerinde bazı isimler geçmektedir. İlk olarak Bakterioloji Muallimi Mirliva Aristidi Paşa'nın gönderilmesi kararlaştırılmış ancak Paşa hakkında mahkûmiyet kararı verildiği için başka bir kişinin görevlendirilmesine karar verilmiştir (BOA, DH. MKT. 2884-42). Bu durumun oluşması üzerine 1327 tarihli ve dâhiliye nezareti başlıklı yazıda Norveç kralının himayesinde Bergen şehrinde düzenlenecek konferansa Mekatib-i Tıbbiye-i Şahane Emzar ve Seriyat-ı Cildiye ve Efrenciye Muallim ve Tabib-i Mütihazsası Miralay Celal Muhtar Bey'in gönderilmesinin uygun olacağı belirtilmiş ve masraflarının ödenmesi tembih edilmiştir (BOA. DH. MKT. / 2879-79). Ancak belgelerde belirtilmeyen bir nedenle yine 1327 tarihli bir belgede konferansa gidecek bir memur tayinine gerek görülmediği belirtilmiştir (BOA. BEO, /3614-270984).

Cüzzam son derece tehlikeli ve illet bir hastalık olduğu için dünyanın her tarafında bu hastalığın tedavisi için ümitle bekleyen insanlar bulunmaktaydı. Osmanlının ünlü hekimlerinden Zambako Paşa cüzzam ve cilt hastalıkları ile ilgili bir eser kaleme almış ve bu eserde cüzzamın tedavisi hakkında bir takım bilgiler sıralamıştır. Ancak dünyanın diğer ucunda Brezilya'da bu eser duyulmuş ve Zambako Paşa'nın cüzzam illetini tedavi edecek bir ilaç geliştirdiği hikâyesi yayılmıştır. Bunun üzerine Brezilya Hükümeti Hükümet-i Osmaniye'den bu konu hakkında malumat istemiş ancak bu durumdan Mekteb-i Tıbbiye-yi Şahane'nin dahi bir bilgisi olmadığı anlaşılmıştır (BOA, A. MKT. UM. /445-83).

Cüzzam hastalığının hassaslığı uluslararası ilişkilerde de olumsuz olarak kendisini göstermiş ve zaman zaman devletler karşılıklı olarak ülkeye giriş çıkışları yasaklamak zorunda kalmıştır. Osmanlı, Almanya, Rusya ve Romanya devletleri arasında cüzzam hakkında müzakerede bulunmak üzere bir araya gelmiş bu doğrultuda Petersburg Sefaret-i Seniyyesi Tahriratı adıyla bir belge yayınlanmıştır. Bu belgenin bir gereği olarak ise Rusya cüzzamı önlemek için Türkiye, Almanya, Romanya ve İran devletlerinden Rusya'ya ve Rusya'dan da bu ülkelere gideceklere pasaport verilmemesi konusunda bu ülkelerle karşılıklı olarak anlaşmıştır.

İllet-i Cüzzam: “Osmanlı Dağılma Dönemi”

Ayrıca Osmanlı Devleti'nin cüzzam illetine yakalanan hastaları özellikle Avrupa ülkelerinde olduğu gibi tamamen dışlamadığı, bu insanlara birer hasta gözüyle baktığı, tedavileri için her türlü tedbiri aldığı, miskinhane, tahaffuzhane ve cüzzamhane gibi tedavi merkezleri oluşturduğu, bu merkezlere ulaşamayacak durumda olanların gurebahanelerde özel bölümler kurarak tedavi etmeye çalıştığı görülmektedir. Hatta Osmanlı Devleti cüzzam illetine tutulup iş göremez durumda olan bu hastalarının geçimlerini sağlayabilmeleri için bu hastalara maaş bile bağlamıştır (BOA, İ. MVL. / 236-8295).

Sonuç

Tarih boyunca salgın hastalıklar insanlık için büyük sorunlar meydana getirmiştir. Sadece yakaladığı insanı fiziki, psikolojik, maddi ve manevi yönlerden sarsmamış, aynı zamanda ortaya çıktığı ülkeleri de siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik yönlerden etkilemiştir. Çağlar ilerledikçe salgın hastalıkların şekli ve çeşitleri de değişikliğe uğramaktadır. Bir zamanlar insanlar Veba, Sıtma, Cüzzam, Frengi gibi amansız hastalıklarla mücadele ederken günümüzde bu hastalıklar gelişen teknoloji ve tıp sayesinde sorun olmaktan neredeyse çıkarılmıştır. Ancak günümüzde de geçmişte duyulmamış ya da adı konulmamış birçok salgın hastalık yine insanlığı ve devletleri yani dünyayı etkisi altına almıştır. Yeni teknolojiler bu hastalıkları da çözüme kavuşturacaktır ancak çalışmamızda gördüğümüz kadarıyla insanlık var olduğu sürece bu tarz hastalıklarda var olma devam edecektir.

KAYNAKÇA

- Başbakanlık Osmanlı Arşivleri:
BOA, DH. MKT (Başbakanlık Osmanlı Arşivi Dahiliye Mektubi Kalemi)
BOA, MF. MKT (Başbakanlık Osmanlı Arşivi Maarif Mektubi)
BOA, HR. SYS. (Başbakanlık Osmanlı Arşivi Hariciye Siyasi)
BOA, DH.ŞFR. (Başbakanlık Osmanlı Arşivi Dahiliye Şifre Kalemi)
BOA, HR. TH. (Başbakanlık Osmanlı Arşivi Türkçe Hat)
BOA, İ. HUS. (Başbakanlık Osmanlı Arşivi İrade Hususi)
BOA, MV. (Başbakanlık Osmanlı Arşivi Meclis-i Valâ)
BOA, İ. AS (Başbakanlık Osmanlı Arşivi İrade Askeriye)
BOA, Y. PRK. ŞH. (Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yıldız Perakende Şehremaneti)
BOA, Y.A. HUS. (Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yıldız Arşiv-i Hususi)

- BOA, BEO. (Başbakanlık Osmanlı Arşivi Babıalı Evrak Odası)
BOA, C.SH. (Başbakanlık Osmanlı Arşivi Cevdet Saray)
BOA, ŞD. (Başbakanlık Osmanlı Arşivi Şura-yı Devlet)
BOA, HR. İD. (Başbakanlık Osmanlı Arşivi Hariciye İdare)
Balcıoğulları, A. (2013): “Evliya Çelebi’nin Seyahatnamesi’nde Anadolu Şifalı Suları ve Günümüz Termal Turizmi”, TSA/ Yıl:17, s:3 s, 287-306.
Beratlı, N. (2013): “Kıbrıs Miskinhanesi”, İstanbul: Kalkedon Yayınları.
Bulut, F. (2009): “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Tehlikeli Bir Miras: Firengi”, Tarih Okulu Dergisi, İlkbahar Sayı:3 s, 109-123.
Bynum W. (2008): “Tıp Tarihi”, Ankara: Dost Yayınları.
Çetin, O. (ty): “Bursa Şeriyeye Sicilleri Işığında Osmanlılarda İlk Tıp Fakültesi Bursa Darüşşifası ve Tıbbi Faaliyetler” s, 121-150.
Foucault, M., (2017): “Deliliğin Tarihi”, Çev: Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi, Ankara.
İhsanoğlu, E. (1999): “Suriye’de Modern Osmanlı Sağlık Müesseseleri, Hastahaneler ve Şam Tıp Fakültesi”, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
Kurt, B., Yaşayanlar, İ. (2017): “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Salgın Hastalıklar ve Kamu Sağlığı”, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
Özekmekçi, M. İ. (2012): “Modern Devlet ve Tıp: II. Abdülhamit Döneminde Frengi ile Mücadele”, Kadın Araştırmaları Dergisi, Sayı:10, s, 83-101.
Öztürk, L. (2013): “ İslam Tıp Tarihi Üzerine İncelemeler”, İstanbul: Ensar Neşriyat.
Palalı, M. Z. (1993): “Cüzzam”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt:8 s.150-152.
Panzac, D., (2017): “Osmanlı İmparatorluğu’nda Veba (1700-1850)”, Çev: Serap Yılmaz, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
Sandoz, T. (2005): “Alternatif Tıp Tarihi”, Ankara: Dost Yayınları.
Sarıköse Turhan, S. (2013): “XIX. Yüzyılda Çukurova’da Afetler ve Salgın Hastalıklar”, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi.
Uludağ, O. Ş. (2010): “Osmanlılar Devrinde Türk Hekimliği”, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
Uysal, G. (2013): “Geç Osmanlı Salattepe Populasyonu ve Cüzzam”, Edebiyat Fakültesi Dergisi, Valume: 30 Sayı:2, s, 209-224.

İllet-i Cüzam: "Osmanlı Dağılma Dönemi"

T.C. BASKANKLIK OSMANLI ARSIVI DAİRE BASKANLIĞI (BOA)

حضور من حضرت صدرتہالیہ

۱۵۰۴

معرضہ چاکیررہ
جناب علم ہفت اجری مذاکرہ اوزدہ سنہ ہاضرہ تیرہ اولیٰ اودہ بترہ اولیٰ التیہ قدر برنہ اجماع ایچک اولیٰ قحط وحق قونقراہ
ہا تہ حکومت بنہ ودہ وکرا اعراض واتحاد جوریہ چہ قرارک سفارتہ بلخ رحبتی واولیای بعضہ افانہ شہد المانی سفارتہ اعص اولیٰ تقیر
اوزنہ سچہ ایچ بلغایہ جو با فکومہ قونقراہ عکبہ طبعہ شاہانہ علم انسای معلن میرالای عزتو حیدر بلک ایچہ مجلس صویہ عومہ اعضتہ
و باقیر یولوزی ایلانہ بیکیشی رقعلوار سیدہ افندیک اغزامدی مناسب اولیٰ جقنہ اولیای ارادہ سنہ حضرت یاد شہیک آتھال لوفہ اوز
عومہ حکایت عکیرہ شاہانہ فقیرت جلیہ سنہ وارد اولادہ نرک ایچہ تقیر ہزکورک ترجمس صورتی لفا تقیم قلمہ اولیٰ اجرای باجای ضبط
ارادہ علیہ صدرتہالیہ اوردنہ ہفتہ اولیٰ اکبر محمد صلی علیہ وا آلہہ وسلم
خارجہ یاری
خونقراہ
۱۶ ۳۸

355/24
1 HR 1315/S-6

3

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARŞIVI DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA)

داخیه و امور بیخار

عنوان	موضوع	تاریخ	محل	
کارنامه	موقوفات حضرت صاحبزاده	۱۳۰۶	اصطوخارستان	

بسم الله الرحمن الرحيم
 عت جدای سعادت فقہ
 در این ایام در دنیا رونق بسیار یافته اند و این امر در تمام بلاد و خصوصاً ایالت نازکانه مشرف
 فرج الله فقہ نیز رونق یافته است و این امر در تمام بلاد و خصوصاً ایالت نازکانه مشرف
 شد و نظیر این نیز در تمام بلاد و خصوصاً ایالت نازکانه مشرف
 جدید است و در این ایام در تمام بلاد و خصوصاً ایالت نازکانه مشرف
 اولی بر این مکتب صورت یافته است و این امر در تمام بلاد و خصوصاً ایالت نازکانه مشرف
 بسیار است و در این ایام در تمام بلاد و خصوصاً ایالت نازکانه مشرف
 موقوفات حضرت صاحبزاده

ارشد

OSMANLI ARŞIVI
 D.H. MKT
 2526 / 110

